

թյուններով: Այս մասում տեղավորված են 1512—1850 ժամանակաշրջանում տպագրված գրքերը: Երկրորդ ստորաբաժանումն ավելի ընդարձակ ու բազմակողմանի է: Այստեղ ըստ բնագավառների փոքր ենթաբաժիններով դասավորված են 1850—1920 ժամանակաշրջանի հրատարակությունները:

Հակոբ Մեղապարտ

Հայ ժողովրդի նման ցրված ու աստանդական կյանք է ունեցել նաև հայ տպագրությունը: Տարբեր ժամանակներում, աշխարհի զանազան անկյուններում հայ ժողովուրդն ստեղծել է տպարաններ, հրատարակել գրքեր ու պարբերականներ, որոնք ծառայել են որպես զենք նրա ազգային ինքնությունության ու պահպանման համար մղված պայքարում:

Մեր առաջ աշատեղ բացվում է 141 քաղաքների հայկական տպագրական օջախների շղթան: Նրա մեջ է Վենետիկը, հայկական տպագրության առաջին օրրանը:

Առևտրական գոյրձեղում աշատեղ մեկնեց Զուղայեցի հայ վաճառական Հակոբը, որը ձեռնամուխ եղավ առաջին տպագրությանը և 1512 թվին հրատարակեց հայ առաջին տպագիր գիրքը՝ «Պարզատուժաբը»: Փոքրահիշ, 118 էջից բաղկացած մի գիրք է դա, շարված միատեսակ բոլորագիր ուղղահայաց տառերով. գրքի էջերն ունեն գլխազարդեր

և ծաղկատառ գլխազդեր: Բացի պարզատուժաբից, գրքում կան ենթաբաժիններ՝ «Կաղանդացույց», «Նշանացույց», «Նրազացույց», «Մենդեան տղայուց» և մարմնահանդաց: Մինչև այժմ այդ գրքից հայտաբերված է վեց օրինակ, որոնցից երկուսը Հայաստանում (Հանրային գրադարան և Մատենադարան), երկուսը Վիեննայի Մխիթարյանների գրադարանում, մեկը Երուսաղեմի հայոց վանքի գրադարանում և մեկն էլ Մյունխենի պետական մատենադարանում: 1512—1513 թ. թ. նույն Հակոբը հրատարակում է հինգ անուն գիրք, որոնք նույնպես ցուցադրված են այստեղ: Ուշագրավ է 5-րդ գիրքը, որը «Տաղարան» է կոչվում: Այստեղ առաջին անգամ տպագրված են նմուշներ մեր միջնադարյան առեղծոցների՝ Մ. Նազալի, Ֆրիկի, Թլուրանցու տաղերից:

Հակոբ Զուղայեցուց հետո Վենետիկում հայ տպագրության գործի շարունակողը հանդիսացավ Արզար Թոքատեցին, որը քաղաքական նպատակներով Հռոմ էր եկել 1563 թվին: Թոքատեցին ձուլում է երկու տեսակ հայկական տառ և տպագրում մի շարք գրքեր: Թոքատեցին 1565 թ. տպագրում է հայերեն առաջին օրացույցը՝ «Խառնային թուր ատմարի գեղեցիկ և պիտանի»:

Թոքատեցու տպագրած գրքերից աշատեղ ցուցադրված են «Փոքր քերականութիւն կամ ալբենարան», «Պատարագամատուց», «Տոնացույց», «Մաշտոց» և այլն:

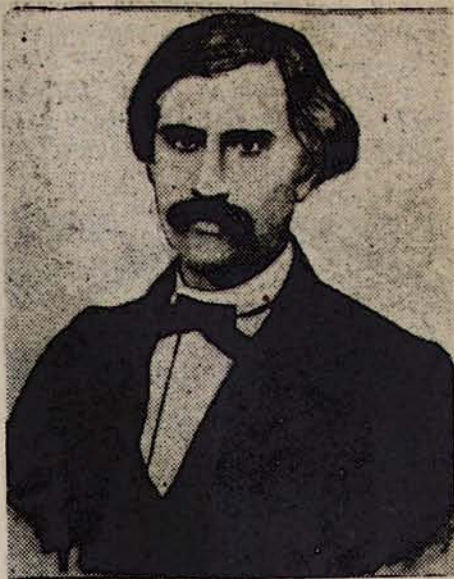
1565—1686 թ. Վենետիկի հայկական տպագրության պատմության մեջ խոշոր դեր են խաղացել տպագրիչներ Հով. Տերգրենցին, Հովհ. Անկլունցին, Խոջա Նահապետյան իր որդիներով և ուրիշները: Այս շջանի հրատարակություններից ցուցադրված են Ն. Շնորհաբու «Յիսուս որդի» գիրքը, որը մեր մատենագիրների մեջ առանձին գրքով հրատարակված առաջին տպագիր գիրքն է: Նշանավոր է նաև «Ծաշոց» մեծածավալ գիրքը, որի տպագրությունը մի քանի տարի է տևել:

18-րդ դարի սկզբներին Վենետիկում հիմնադրվում է Մխիթարյան միաբանությունը՝ Մխիթար Աբբայի կողմից: Հայ տպագրության պատմության մեջ Մխիթարյան միաբանության գործունեությունը աննախընթաց վերելքի շրջան էր: Մինչև սեփական տպարան ստեղծելը՝ Մխիթարյանները Վենետիկյան տպարաններում չույս են բնծայում մի շարք նշանավոր գրքեր: Այս գրքերից ցուցադրված են Մխիթար Աբբայի «Աստուածաշունչը», «Հայկազնի բառարանը», Չամչյանի «Հայոց պատմութեան» հա-

տոբները, նարեկացու «Մատանն սղորդութեան» առաջին հրատարակությունը, որը անվանված է «Բանք աղօթից», փարպեցու «Հայոց պատմության» առաջին տպագրությունը, Մխիթար Գոշի «Առակաների» 1-ին տպագրությունը և այլն:

1789 թ. Մխիթարյանները հիմնում են իրենց սեփական տպարանը: Իսկնց գործունեության ընթացքում նրանք լույս են ընծայել 1.000 անունից ավելի գրքեր՝ բազմապիսի բովանդակությամբ: Այստեղ են լույս տեսել Մխիթարյան բազմապատակ գիտնականների՝ Ալիշանի, Ավգերյանի, Բագրատունու, Ղազիրյանի, Խնձիճյանի աշխատությունները, Թովմաճյանի, Բժշկյանի և այլոց կլասիկ թարգմանությունները: Մխիթարյան տպարանումն է լույս տեսել «Բազմավէպ» ամսագիրը, որը սկսվել է հրատարակվել 1843 թվից և շարունակվում է հրատարակվել մինչև օրս: Առանձնապես հիշատակելի է Մխիթարյան գիտնականների քրտնաջան աշխատանքը 5-րդ դարում հունարենից հայերեն թարգմանված մի քանի արժեքավոր ձեռագրերի վրա, որոնց հոնարեն բնագրերը ժամանակի ընթացքում ոչնչացել են, իսկ հայերեն թարգմանության տեքստերը փոխարինում են բնագրերին:

Մխիթարյանները մանրագնին ուսումնասիրությամբ հրատարակեցին դեռևս: Այդ գրքերից ցուցադրված են՝ Եվսեբիոս Կեսարացու «Ժամանակագրանք» («Քրոնիկոն»),

Ճանիկ Արամյան

Փիլոն Եբրայեցու «Յադագս նախախնամութեան» ու «Յադագս կենդանեաց» և Սեվերյանոս Եմեսացու «Ճառք»-ը: Հիշյալ աշխատությունների յատկերենի թարգմանեց բազմաշխատ գիտնական Մ. Ավգերյանը և գիտություն տեղյակ դարձրեց դրանց մասին:

Հայ տպագրության երկրորդ նշանավոր օջախը Կոստանդնուպոլիսն է, թե տպագրված գրքերի ու պարբերականների քանակի և թե հայ պոլիգրաֆիայի զարգացման տեսակետից: Այս քաղաքումն էր հիմնել հայկական առաջին տպարանը 1567 թ. Աբգար դպիր Թոքատեցին: Այստեղ են գործել առաքել ժամանակամիջոցներում նշանավոր տպագրիչներ՝ Գրիգոր Մարգրվանցին, Հովհ. Մյուհենտիսյանը, Պողոս Արապյանը, Ճանիկ Արամյանը: Վերջիններս զարգացրել և բազմացրել են հայ տպագրական տառաձևերը: Պոստահայ հին հրատարակություններից ցուցահանդեսում ուշադրության արժանի են՝ 1706 թ. տպագրված «Յայսմատուք» ստվարածավալ գիրքը, Հակոբ պատրիարք Նալյանի «Մեկնութիւն սրբոյն Գրիգորի Նարեկացւոյ»-ն, Ագաթանգեղոսի, Փավստոս Բուզանդի, Եղիշեի առաջին տպագրությունները, Դավիթ Անհաղթի «Գիրք սահմանաց»-ը, Բաղդասար դպիրի՝ «Պարգաբանութիւն քերականութեան»-ը և ուրիշ շատ գրքեր:

Հով. Մյուհենտիսյան

Հայ տպագրության պատմության մեջ նրա շանավոր տեղ ունի նաև Հոլանդիայի Ամստերդամ քաղաքը, որտեղ Հայաստանից գաղթած փոքրաթիվ հայերի մի խումբ հիմնել է «Ս. Էջմիածին» և «Ս. Սարգիս զորավար» տպարանները — 1660 թ.: Այստեղ են գործել հանրահռչակ Ոսկան Երևանցին (Ղլիճենց), Թովմաս Կպիակ. Նուրիջանյանը և Վանանդեցի եղբայրները:

Ամստերդամի հրատարակություններից ցուցադրված են հայերեն առաջին տպագիր «Աստուածաշունչ»-ը, որ 1666 թ. տպագրել է Ոսկան Երևանցին, միաժամանակ խմբագրել, համեմատել լատիներենի հետ և կազմել հատուկ անոտանների ցանկ, «Շարակնոց»-ը, որը առաջին հայ տպագիր գիրքն է հայկական խազերով, Խորենացու Հայոց պատմության առաջին տպագրությունը (1695 թ.), Սկրոդերի «Գանձ Արամեան լեզուի» լեզվաբանական ուսումնասիրությունը, Առաքել Դավրիժեցու Պատմության առաջին տպագրությունը, որի ժամանակ հեղինակը դեռ Կենդանի էր, և տեսավ իր տպագրված գիրքը: Ամստերդամում է տպագրվել առաջին հայ տպագիր քարտեզը՝ «Համատարած աշխարհացույց»-ը, որը պատրաստել է Բ. Վանանդեցին, Բ. Նուրիջանյանի աշխատակցությամբ:

Հայ կուլտուրայի օջախներից մեկն է եղել և Նոր-Զուլան: Այստեղ Խաչատուր Կեսարացու քանքերով կազմակերպված տպարա-

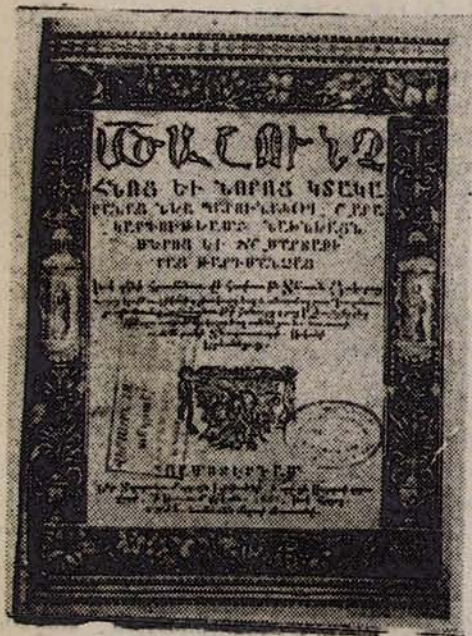
Ոսկան վարդապետ Երևանցի

նում 1641 թվին լույս է տեսնում «Հարանց գաղտնիք» մեծածավալ գիրքը:

Հայ բնաշխարհում առաջին հայկական տպարանը հիմնադրվել է Էջմիածնում Սիմեոն կաթողիկոսի օրով: Տպարանն ունեցել է նաև թղթի գործարան: Գևորգ Դ. կաթողիկոսի օրով ավելի ընդարձակվում և բարելավվում է տպարանը: Էջմիածնի տպարանում տպագրված գրքերից ցուցադրված են Մխիթար Գոշի «Խառատանագիրք»-ը, Սիմեոն կաթողիկոսի «Զամբու»-ը, «Զայնագրեալ շառական»-ը և ուրիշ շատ գրքեր:

Հայ տպագրության գործի խոշոր օջախ է եղել նաև Հնդկաստանը: Կալկաթայի Հայկական ճեմարանի և Արարատյան ընկերության հրատարակություններից ցուցադրված են Մ. Թադիսյանի, երկերը, «Ազգասէր» շաբաթաթերթը, իսկ Մադրաս քաղաքում Շ. Շահամիրյանի տպագրություններից՝ «Այբբենարան», «Որոգայթ փառաց», «Յորդորակ» գրքերը, 1794 թ. Հարություն քահանա Շմավոնյանի կողմից լույս ընծայված առաջին հայ պարբերականը՝ «Ազգարար»-ը:

Հայ տպագրության պատմության մեջ ոչ պակաս կարևոր դեռ են խաղացել Թրիեստի և Վիեննայի Մխիթարյան տպարանները, աշուհետև Երուսաղեմի, Զմյուռնիայի, Ս. Պետրբուրգի, Մոսկվայի, Թիֆլիսի, Նոր-Նախիջևանի, Աստրախանի, Երևանի, Թեոդոսիայի, Վանի հայկական տպարանները:

Առաջին տպագիր Աստուածաշունչը

Յուցահանդեսում առանձին-առանձին ցուցադրված են այդ տպարաններում լույս տեսած գրքերը (ինքնուրույն և թարգմանական), ժողովածուները, պարբերականներն ու ամսագրերը:

Երևանում առաջին տպարանը կազմակերպել է Գ. Զաքարյանը 1876 թվին. այս տպարանում էր տպագրվում Հայաստանում առաջին հայկական թերթը՝ «Պսակ»-ը:

Յուցահանդեսի երկրորդ ստորաբաժանման մեջ՝ 1850 թվից մինչև 1920 թ. ժամանակաշրջանում հրատարակված գրքերը ցուցադրված են ըստ բնագավառների: «Պատմական» բնագավառում ցուցադրված են ընդամենը գիտնական Դ. Ալիշանի պատմական տեղագրական երկերը: Այստեղ են՝ «Այրարատ», «Երբեք», «Միտական» փառակազմ հատորները, նույնպես և «Հայապատում», «Տեղեկագիր Հայոց մեծաց», «Աշխարհագրութիւն» թանգարտեք գիտական դրոշմերը: Թարգմանական պատմական գրականության շարքում կան Ռուսների «Հռովմեական պատմութիւն»-ը, Թուրքիայի, Սալուստիոսի, Հուլիոս Կեսարի, Տակիտոսի պատմական երկերը, իսկ հայոց պատմության գծով՝ Լևոնի «Հայոց պատմութիւնը», Գարագաշյանի «Քննական պատմութիւնը», Գյուլա Քաչ. Աղանյանցի «Դրանք», Օրմանյանի «Ազգապատումը» և այլ գրքեր:

Հոյակապ շքեղություն է ներկայացնում «Հայ պատմիչներ» շարքը: Այստեղ ցուցադրված են Ոսկեդարի հայ պատմիչներից մինչև 16—17-րդ դարի պատմիչների երկերը: Այստեղ են Ագաթանգեղոսը, Խորենացին, Փարպեցին, Նիշեան, Նզդիկը, Սեբեոսը, Դրասխանակերտցին, Կաղանկատուացին, Ասողիկը, Թովմա Արծրունին, Ուխտանես հայկականը և շատ տարիների պատմություններն ու ժամանակագրությունները:

«Բառարաններ» շարքում ցուցադրված են մեր նախորդների լեզուագիտական աշխատանքները ընդհանուր առմամբ և առարկայական: Այստեղ են դրված Հ. Ավգերյանի «Անգղերեն-հայերեն», Մ. Զախարյանի «Հայ-իտալական», Ն. Բյուզանդացու «Ֆրանսահայ», Տյուզյանի «Պարսկահայ» — Դադաշյանի «Ռուսերենից հայերեն և հայերենից-ռուսերեն» բառարանները:

Այս թուղթի պսակն է կազմում «Նոր բառերից հայկազեան լեզուի» պատկանելի 2 հատորը, որ կազմել են Գ. Ավետիսյանը, Խ. Սյուրմեյանը և Մ. Ավգերյանը:

«Հայագիտական» բաժնում ցուցադրված են գիտակրթական վիճակի Մխիթարյանների «ազգային մատենադարան» — մատենա-

շարքի գրքերը: Այստեղ կան Ա. Այսերյանի, Ն. Ալիշանի, Հ. Տաշյանի, Հովհանյանի, Մենելիշյանի, Դալմեբարյանի, Ահալյանի, Ն. Բյուզանդացու, Բ. Սարգսյանի, Կ. Կոստանյանի լեզվաբանական, բանասիրական և պատմական ուսումնասիրությունները, եվրոպական գիտնականներ Կարիերի, Հյուբերտի, Պետերսոնի թարգմանված ուսումնասիրությունները հայերի և հայերենի վերաբերյալ: Հայ տպագիր գրքի պատմության գծով ցուցադրված են Զարբահանյանի, Դադիկյանի, Թևոդիկի, Լևոնյանի աշխատությունները:

Հետաքրքրական է հատկապես «Հայկական հարցի» վերաբերյալ բաժինը: Այստեղ կարելի է գտնել դրականություն թուրքահայ կոտորածների և ընդհանրապես «Հայկական հարց»-ի վերաբերյալ: Ցուցադրված է նաև 1915 թ. հայկական կոտորածների քարտեզը:

Նույնպիսի հետաքրքրություն է ներկայացնում հասարակական-քաղաքական, մանկավարժական, արվեստի, բժշկական, փիլիսոփայական բաժիններում ցուցադրված հարուստ գրականությունը:

Ինքնուրույն և թարգմանական գեղարվեստական գրականության բաժինը ցուցահանդեսի ամենահետաքրքրական մասերից մեկն է: Դիտողը տեսնում է ողջ հայ գրականությունը՝ Հ. Քուչակ, Սալաթ-Նուվա, Ալիշան, Նալբանդյան, Բաֆֆի, Երվանդադե, Թումանյան, Սոսոմանյան, Պարոնյան, Դուրյան, Զոհրապ, Վարուժան... մինչև գրողագիրներ՝ Զավախեցի, Ճուղուրյան, Բաշալյան, Թվկատեցի և հայ աշուղներ:

Ոչ պակաս բեղմնավոր է եղել և անցյալի մեր թարգմանական գեղարվեստական գրականությունը: Բնագրերից թարգմանվել են Հոմերոս, Վերգիլիոս, Տասոս, Շեքսպիր, Դիլլեր, Գյոթե, Տոլստոյ, Խալան, Ֆրիդրիխ, Հայնե, Լամարտին, Դյումա, Հյուգո, Լաֆոնտեն և շատ այլ հեղինակներ:

Ցուցահանդեսի մի այլ բաժնում ցուցադրված է արտասահմանյան հայ գրականությունը: Այստեղ փարեյի է գտնել Նյու-Յորքի, Նյու-Հեմփթի, Վիեննայի, Վենետիկի, Գահինի, Բեյրութի, Պուլսի, Փարիզի, Բոստոնի, Աթենքի հրատարակությունները:

Ուշագրավ են արտասահմանյան հայ բանաստեղծների՝ Կ. Միտալի, Հ. Գուլամյանի, Զիթունի, Հ. Անտոնյանի, Վարժապետյանի, Կարապետյանի, Համբարձումյանի, Լևոն Մեարոպի գործերը. գիտական ուսումնասիրություններից ուշադրության արժանի են Գարեգին Ա. կաթողիկոս Հովսեփյանի պատմական և բանասիրական ուսումնասիր-

րությունները, Եղիշե Արք. Դուրյանի, Կ. Բա-
մաճյանի, Ռ. Աբրահամյանի և այլոց ու-
սումնասիրությունները:

Հայաստանի սովետիզացիան հայ ժողո-
վրդի առաջ գրականության ու կուլտուրայի
դարգացման նոր հեռանկարներ բացեց:
Նախկին Երևանի հետամնաց տպարանների
և աննշան հրատարակությունների փոխա-
րեն Սովետական Հայաստանի մայրաքաղա-
քը այժմ դարձել է գրականության ու կուլ-
տուրայի խոշորագույն օջախներից մեկը:

Ներկայումս Սովետական Հայաստանում
գործում են ավելի քան 50 տպարաններ:
Սովետական իշխանության 26 տարիների
ընթացքում Հայաստանում լույս է տեսել
ավելի քան 10 հազար անուն գիրք՝ մի
քանի միլիոն տիրաժող: Բոլոր գրադարան-
ների գրքային ֆոնդը 1946 թվին հասել է
2.600.000-ի:

Ներկայումս կանոնավոր գործող գրադա-
րանների թիվը հասնում է 2.215-ի:

Սովետահայ տպագիր գիրքը դարձել է
մասսաների ուսուցման ու դաստիարակման
հզորագույն միջոցը: Ցուցահանդեսի երկ-
րորդ խոշոր բաժինը ցուցադրում է հենց
սովետահայ տպագիր հարուստ գրականու-
թյունը: Այստեղ ցուցադրված են քաղաքա-
կան գրականությունը, մարքսիզմ-լենինիզմի
կյասիկների երկերի հայերեն թարգմանու-
թյունները, մասսայական հրատարակու-
թյունները: «Արվեստ» բաժնում ցուցադր-
ված են երաժշտության, նկարչության, ճար-
տարապետության վերաբերող սովետահայ
ողջ հրատարակությունները:

Չափազանց մեծ աշխատանք է կատա-
րել Հայաստանի Պետհրատը հայ կլասիկ-
ների վերահրատարակման ասպարեզում:
Դրանցից ցուցադրված են Աբովյանի, Նալ-
բանդյանի, Սուչոքյանի, Բաֆու, Վարդու-
ժանի, Մեծարենցի, Պարոնյանի, Մուրացա-
նի, Օտյանի, Թումանյանի, Իսահակյանի,
Շիրազյանի, Տերյանի, Հովհաննիսյանի,
Փափազյանի և այլոց երկերը: Ուշագրավ է
նաև «Սասունցի Դավիթ» հոբելյանական
հրատարակությունը և «Հայ գրականության
ընտիր էջեր» անթոլոգիայի հրատարակու-
թյունը:

Մեծ տեղ են գրավում սովետահայ գրող-
ների ու բանաստեղծների ստեղծագործու-
թյունները: Ցուցադրված են Դեմիրճյանի,
Արազու, Զորյանի, Զարենցի, Ն. Զորյանի,
Գ. Սարյանի, Ա. Վշտունու, Սիրասի, Հով.
Շիրազի և շատ ուրիշների գործերը:

Սովետական շրջանի թարգմանական գրա-
կանության բաժնում ցուցադրված են Պուշ-
կինի, Լերմոնտովի, Տոլստոյի, Գրիբոյեդովի,

Զերնիշևսկու, Կրիլովի, Շեքսպիրի, Մալա-
կոլսկու, Ֆլոբանովի գործերի թարգմանու-
թյունները: Նվթական գրականությունից՝
Հյուգոյի, Սերվանտեսի, Բալզակի, Զյուբերի,
Ռոմեն Ռոլանի, Ժյուլ Վեռնի, Զեկ Լոնդոնի,
Լոնգֆելլի, Բարբյուսի և ուրիշ այլ հեղի-
նակների գործերի նոր ու արժեքավոր
թարգմանությունները: Շատ մեծ աշխա-
տանքներ են կատարված հայագիտության
բնագավառում: Այս բաժնում ցուցադրված
են ակադեմիկոսներ՝ Մանանդյանի, Աբեղ-
յանի, Աճառյանի, Ղափանցյանի, Տերտեր-
յանի, արոֆեսորներ՝ Խ. Սամվելյանի, Պիա-
տրովսկու, Ա. Աբրահամյանի, Ա. Ղարիբյանի
պատմական, լեզվաբանական և բանասի-
րական ուսումնասիրություններն ու աշխա-
տությունները:

«Բառարաններ» բաժնում ցուցադրված է
Հ. Աճառյանի «Արմատական բառարան»-ի 7
հատորները, Ստ. Մալխասյանի «Հայերեն
բացատրական բառարան»-ի 4 հատորները,
ինչպես և Հայաստանում հրատարակված
«Ռուս-հայերեն նոր բառարան»-ը և բազ-
մաթիվ տերմինաբանական բառարաններ:

Հայ տպագիր գրքի պատմության ցուցա-
հանդեսը հարուստ է բազմաթիվ հետա-
րրորդական իլյուստրացիաներով, որոնք
պատկերում են մեր հին տպագրական
օջախները, միաբանությունները, վանքերը,
նշանավոր տպագրիչներին ու գրականության
գործիչներին, գրողներին ու բանաստեղծնե-
րին:

Երևանի Ալ. Մյասնիկյանի անվան Պե-
տական Հանրային գրադարանի դիրեկցիան
ու ողջ կոլեկտիվը պատվով ու շնորհքով են
կատարել այս բարդ ստեղծագործական
աշխատանքը:

Ցուցահանդեսը մեծ հետաքրքրություն է
առաջացրել Երևանի ազգաբնակչության
մեջ: Բազմահազար այցելուները մեծ գոհու-
նակությամբ են դիտում հայ գրքի այդ
հոյակապ ցուցահանդեսը:

Ցուցահանդեսն այցելած մեծանուն բա-
նաստեղծ Ավետիք Իսահակյանը իր տպա-
վորությունների մեջ գրել է՝ «Հայ գիրքը
մեր փառքն է, դարերի մեջ մեզ սնուցող հա-
ցը»: Ակ. Հր. Աճառյանը ցուցահանդեսը
դիտելուց հետո գրել է՝ «Դարեր ամբողջ ան-
ցան իմ առջևից: Փառք մեր նախնայաց,
որոնք աշխարհ տառապանքով այսքան ար-
դյունք են տվել: Պատիվ նրանց, որ զնա-
հատեցին նրանց աշխատանքը, կադմակի-
սիկով այս գեղեցիկ ցուցահանդեսը:

Յանկալի է, որ նա մշտական թանգա-
րանի վերածվեր: